

СУСПІЛЬСТВО В ПЕРІОД МОДЕРНІЗАЦІЇ І МАСОВІ НАСТРОЇ

Мірошников О.А. (м. Крим)

Анотація

В статті йдеться про роль масових настроїв у процесі модернізації, аналізуються чинники, що впливають на перетворення суспільства; класичні приклади розвитку масових настроїв в період революційного ентузіазму.

The article determines the role of mass moods in the process of modernization, factors which influence on transformation of society; classic examples of development of mass moods in the period of revolutionary enthusiasm are analysed.

Ключові слова

МАСОВІ НАСТРОЇ, МОДЕРНІЗАЦІЯ, МАСИ, МАСОВЕ СУСПІЛЬСТВО, СУСПІЛЬНІ НАСТРОЇ, СОЦІАЛЬНІСТЬ

Вступ

Актуальність теми дослідження заключається в тому, що необхідно вивчати масові настрої суспільства в період модернізації. Існує немало чинників, що впливають на процес перетворення суспільства, яким би шляхом він не відбувався: еволюційним чи революційним. Характеризуючи ці чинники, важливо звернути увагу на ідеї, які оволодівають масами, і таким чином трансформуються у матеріальну силу – одну з матеріальних сил, що перетворює суспільство. Але що означає саме це поняття «оволодіння масами»? Частіше за все його слід розглядати не як підйом маси до рівня високої, нерідко через це малозрозумілої їм ідеї, але як стимулювання тих настроїв, які живуть в масі неусвідомленими. Відповідно, люди, що покликані зрушити масу, підрозділяються на пропагандистів (хто поширює ідею) і агітаторів (тих, хто дає безпосередній поштовх масі). Екстремістська меншина здатна запанувати над пасивною або ворожою більшістю. Революційний терор виявляється не тільки засобом боротьби з безпосереднім ворогом, але і сприяє підтримці ентузіазму. Та частина населення, яка не охоплена ентузіазмом, під загрозою терору змушена імітувати настрої ентузіазму, щоб не стати його жертвою.

Мета статті: проаналізувати роль масових настроїв в процесі модернізації суспільства; виявити теоретико-методологічні засади аналізу масових настроїв, що виникли в період революційних і модернізаційних змін.

Обговорення проблеми

Пояснюючи позицію народних низів у роки яacobінської диктатури, французький філософ Ж. де Местр продемонстрував заavidну для свого часу проникливість. Не варто дивуватися, каже він, що люди

рядові, віднесли до революції набагато прихильніше, ніж наділені видатними талантами; прості люди повірили в революцію ще тоді, коли в неї зовсім не вірили досвідчені політики. «Річ у тому, що ця переконаність була одним із знарядь революції, яка могла скоїтися не інакше як за допомогою революційної ідеї, що широко розповсюдилась, або, якщо можна так виразитися, революційної віри» [5, 429]. Ця віра є основою революційного ентузіазму. Маса і самі лідери революції – лише сліпі знаряддя цієї віри. Найбільші діячі революції здобували певну владу і популярність лише тому, що слідували туди ж, куди і революційний потік, «але варто було їм піти проти течії або хоча б відступити убік, почати діяти самостійно – вони відразу ж зникали зі сцени». Ж. де Местр надавав ентузіазму таке велике значення, що порівняно з ним навіть політичні переконання мас вважав другорядним.

Ентузіазм і фанатизм – явища скороминущі. «Натура людська швидко стомлюється від такого хворобливого збудження; тому, навіть якщо припустити, що який-небудь народ, особливо французький, здатний тривалий час чого-небудь бажати, можна бути упевненим, що бажання це буде не дуже палким. Навпаки, надмірна лихоманка втомить людей, і на зміну ентузіазму з'являться знесиленість, млявість, байдужість» [5, 430]. На підставі цього Ж. де Местр зробив висновок про можливість легкого і швидкого відновлення королівської влади у Франції. Після Ж. де Местра у ряді робіт можна зустріти згадки про революційний ентузіазм, який дозволяє революціонерам перемагати сильніших за них ворогів або прискорює темп розвитку нового суспільства. Іноді революційному ентузіазму дають інші назви. Так, французький письменник та історик А. Мальро характеризує ентузіазм як ліричну ілюзію: «те, що я назвав ліричною ілюзією, – це момент, коли певна маса людей – звичайно людей однієї країни, але дещо роз'єднаних... – охоплена відчуттям, яке тепер, мабуть, дуже часто називають відчуттям свята. Отже, ліричною ілюзією я називаю психологічний феномен радості, який супроводжує революційну дію і іноді приводить до перемоги (1789 р.), а іноді до поразки (Комуна, 1871 р.)» [6, 20]. Відносно нашої схеми можна сказати, що ентузіазм розповсюджується серед соціальних низів полярного суспільства; це приводить їх у рух в момент соціального вибуху. Передбачати, як довго зможе протриматися революційний ентузіазм, не те що важко, але часто просто неможливо. Люди, які намагаються використовувати цей політичний настрій для взяття влади, мають на своєму рахунку більше невдач, ніж успіхів. Це не повинно дивувати: висновки про настрої народу вони робили на підставі настроїв своїх прихильників, тобто людей, що, як правило, цілком присвятили себе боротьбі, а тому вони випробовували набагато більш стійкі настрої ентузіазму, ніж основна частина народу. Політичні настрої професійних революціонерів – поганий барометр революції: він майже постійно

показує бурю. Революційний перелом викликає сплеск соціального ентузіазму в частини населення, але підйом незабаром неминуче спадає. По-перше, не можна чекати довгого перебування людей в екстатичному стані, бо це суперечить природі людини. По-друге, розчарування людей в нездійснених надіях, очікування манни небесної від політиків, що наобіцяли її, є неминучим [7, 296-297].

Народ, особливо соціальні низи, охоче йде за тими партіями, які обіцяють йому швидке вирішення всіх його проблем. Ті, хто виступає в період революційних подій з проповіддю дисципліни і терпіння, ризикують позбавитися підтримки більшості народу: народ тому і повстав, що терпіння його луснуло. Тому кожна з революційних партій, кожна з політичних сил, що беруть участь в революції, змушена або йти далі за власну свою програму, або віддати владу іншій політичній силі, частіше за все більш радикальній і тому саме в даний момент більш близький більшості народу. Пауперизація має в періоди революційних і післяреволюційних негараздів, розорення величезної кількості дрібних власників (а часом і чималого числа власників середніх), лавиноподібна маргіналізація населення - все це створює надзвичайно сприятливий ґрунт для появи нових спалахів настроїв ентузіазму, а також і для успіху зрівняльних партій, програми яких містять елементи зрівняльності. Прагнення до порядку також збуджує ентузіазм, на хвилі його часто підіймаються вгору диктатури. Але оскільки ентузіазм – настрої відносно недовговічний, необхідно визначити, які політичні настрої можуть прийти йому на зміну і співіснувати з ним. На нашу думку, ці настрої слід визначити як вірнопідданість і лояльність. Вірнопідданість – настрої, що характеризується готовністю коритися існуючій владі без міркування. Діапазон вірнопідданості: від покірливої покори до фанатичної вірності, а остання близька до ентузіазму. У разі загрози існуванню влади вірнопідданість може переходити в ентузіазм позитивного характеру. На відміну від нього лояльність має діапазон від співчуття до терпимості. В ентузіазм позитивного характеру вона може переходити не при всякій загрозі існуванню даного режиму, а лише при певній формі даної загрози. Наприклад, при ліберально-демократичному режимі перехід влади до демократичної партії від ліберальної не викликає озброєного опору прихильників останньої. Але вторгнення в країну ворога, агресора викликає позитивний ентузіазм і у лояльно настроєних мас.

Якщо настрої більшості не відхиляються від прийнятої норми, то можна говорити не тільки про нормативний, але і про однорідний характер настроїв у суспільстві [1, 148].

Маючи на увазі ентузіазм, Д.В. Ольшанський пише: «Певні настрої, що накопичились в рамках стабільної соціально-політичної системи, приводять до її значної зміни і зміни світогляду людей. Розбурхані настрої можуть на довгий час визначати характер

Суспільство в період модернізації і масові настрої

соціально-політичного життя, і потрібен відносно довгий час для їх заспокоєння та відповідно для нової стабілізації системи [2,3].

Ентузіазм Д.В. Ольшанський називає активними настроями. Активні настрої, своєрідна готовність до соціально-політичних дій, виникають тоді, коли вимоги і очікування людей вступають у конфлікт з можливостями їх задоволення, і це протистояння активно переживається людьми. Цей специфічний стан свідомості, що передує діям, є політико-психологічною реакцією значних громад на неузгодження бажаного і дійсного. Така реакція у вигляді переживань може приймати різні форми – від ненависті до захоплення [2, 6-7]. Виразність настроїв у суспільстві залежить перш за все від ступеня однорідності його соціально-політичної структури.

Поняття «настрій», вважає Б.Д. Паригін, може вживатися на позначення як емоційного стану, так і загального настрою, напруженості, орієнтації всіх проявів психіки індивіда або соціальної групи. [4, 4] Він також звертає увагу на те, що колективний настрій має є приуроченим до конкретної політичної ситуації [4, 62]. Настрій може розглядатися як похідна двох чинників. Це, по-перше, суб'єктивний (потреби і інтереси людей) і, по-друге, об'єктивний (реальні умови життя, відповідні або невідповідні цим потребам і інтересам). Через інтеграцію усвідомлюваних (об'єктивних) і емоційних (суб'єктивних) чинників і виявляється діалектика об'єктивно і суб'єктивно в настроях. Найпоширеніший підхід зв'язує «соціальність» настроїв з їх генезисом. При цьому «соціальне» означає більш високий рівень, на відміну від настроїв, які викликані чисто фізичними причинами, і є підсумком соціалізації суб'єкта, його приналежності до певної групи і т.д. Таке розуміння соціальних настроїв індивіда робить акцент на опосередкованість його поведінки з суспільством і суспільним буттям. Суспільний настрій соціальної групи представляє не тільки власне настрої як прояв відчуттів, а цілу гаму суспільно-політичних утворень – це і громадська думка, і соціальні установки, і життєві орієнтації, і інші суспільно-політичні моменти. Суспільний настрій в даному розумінні найтіснішим чином пов'язаний з суспільно-психологічною атмосферою, яка є конкретною формою прояву духовного життя суспільства і є станом суспільної свідомості. Суспільно-психологічна атмосфера є узагальненою картиною духовного життя тієї або іншої спільності або народу в цілому в конкретний історичний період. Отже, суспільні настрої є еквівалентом суспільно-психологічної атмосфери. Настрої прямо і безпосередньо являються особливим емоційним співпереживанням проблем тієї або іншої соціальної спільності. Їх специфіка в тому, що вони виявляються як емоційним віддзеркаленням, так і віддзеркаленням, існуючим в суспільстві. Вони немов би нав'язані суб'єкту соціально-класовою природою суспільства і носять практично рольовий характер: суб'єкт повинен їх випробовувати майже в обов'язковому порядку як член тієї або іншої

групи, верстви, організації, суспільства. Вони пов'язані з природою того або іншого суспільства і нібито передбачені суспільством для більшості його членів.

Суспільному настрою відповідають переживання людини - члена якоїсь соціальної спільноти. Усвідомлення людьми соціальної реальності через усвідомлення існуючих суспільних відносин проходить складний тривалий шлях. Схематично етапи цього шляху можуть бути представлені наступними ланками: 1) суспільні відносини; 2) буденна психологія в рамках цих відносин; 3) соціальні по генезису настрої - продукт буденної психології; 4) громадська думка - усвідомлювані настрої; 5) суспільне усвідомлення. Суспільні настрої є важливим ступенем шляху, що пролягає від реального буття людей до концептуалізованих форм суспільної свідомості. Вони акумулюють в собі емоційне і неусвідомлюване сприйняття життя, яке закладається буденною психологією. Настрій є свого роду «передсвідомістю» групи, класу або суспільства, передвісником появи їх нової ідеології або зміни старої. Він набуває статусу громадської думки, переходячи на свідомий рівень. Настрій носить хоча неусвідомлений, але ще не концептуалізований і не завжди стійкий характер. При дещо іншому зрізі в генетичному трактуванні соціальних настроїв виділяються наступні стадії їх становлення: 1) «бродіння» мас, зародження поки що передсоціальних (індивідуальних, особистих) настроїв; 2) «поворот», поява більш ясного відчуття необхідності змін в житті; 3) виразний підйом настроїв; 4) відлига, спад, затишшя; 5) новий підйом [3, 171]. Людські потреби і очікування складно детерміновані. Тут виступають такі складові, як соціальна спадкоємність (люди, що силою обставин виявились в іншій соціально-політичній системі, можуть зберігати до певної міри ті домагання, які формувалися тією системою, в якій, скажімо, пройшло їх дитинство); наявність в свідомості людей уявлень про певні домагання (що пов'язане з «референтними групами», за нормами яких люди хочуть жити, хоча вони до них і не належать). Домагання включає складові, породжувані «групою присутності» (продиктовані перш за все реальним соціально-політичним статусом і рольовими нормами, пов'язаними з цим статусом), референтною групою, структурою власного «я».

Ентузіазм народжується в критичні моменти доведених до відчаю мас і за умови надії на його швидку і радикальну зміну. В якості прикладу можна відзначити, що ентузіазм народжується, коли в масовій свідомості насаджуються надочікування швидкого достатку як результату короточасної наднапруги. Він може панувати над переважною частиною нації протягом порівняно короткого часу; згасаючи, він зберігається все ж таки у невеликій його частині. Наявність організації робить можливим для охопленої ентузіазмом меншини запанувати над пасивною або ворожою більшістю. Терор

стає не тільки засобом боротьби з безпосереднім ворогом, але і сприяє підтримці ентузіазму. Та частина населення, яка не охоплена ентузіазмом, під загрозою терору вимушена імітувати настрої ентузіазму, щоб не стати його жертвою.

Висновки

Яким чином маса може бути охоплена ентузіазмом? Уявляється, що тут дія відбувається на кшталт клаки (групи людей, найнятих для створення успіху або провалу спектаклю). Клакери заражають глядачів або за допомогою аплодисментів, або за допомогою свисту, шикання і т.п. Подібним чином діють агітатори. Вони заражають своїм настроєм масу, імітуючи найсильніше збудження. Але агітаторам важко розраховувати на успіх, якщо будувати його на удаванні. Гарний агітатор повинен сам вірити в те, до чого він закликає масу. Агітатори самі складають мов би перше коло охоплених ентузіазмом, друге коло - це сама маса. В перехідну епоху, епоху переворотів та реформ, саме ентузіазм є тим настроєм, який підіймає на боротьбу маси як в революційних, так і в контрреволюційних рухах.

Перспективи подальших досліджень: поглиблення концептуальних засад аналізу суспільства у період модернізації.

Джерела

1. Ольшанский Д.В. Массовые настроения в политике. – М.: Наука, 1995. – 385 с.
2. Ольшанский Д.В. Массовые настроения переходного времени// Вопросы
3. Воронкова В.Г. Філософія. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 492с.
4. Ольшанский Д.В. Психология масс. – СПб.: Питер, 2002. – 363с.
5. Парыгин Б.Д. Общественные настроения. – М.: Наука, 1966. – 183 с.
6. Свобода. Равенство. Братство. – Л.: Детская литература, 1992. – 463 с.
7. Сорна Ж. Война и революция в Испании. – Т. 1. – М.: Наука, 1986. – 372 с.
8. Социальная философия/ Ред. Андрущенко В.П., Горлач Н.И. – К.: Харьков, 2002. – 529с.

Стаття надійшла 03.01.2007 р.